

УДК 347.4
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2022.7>

Ю. С. Романович
orcid.org/0000-0002-6169-0940

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти за спеціальністю 081 Право (PhD)
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ВАЛЮТНІ ПРАВОВІДНОСИНИ. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Проведені в Україні в останні десятиліття політичні, економічні та соціальні реформи корінним чином змінили фінансові взаємовідносини як всередині держави, так і на міжнародному рівні. Фундаментальні зміни, що відбулися, знайшли відображення в скасуванні бар'єрів на шляху вільного руху грошей та капіталів в економічній сфері. Держава практично відмовилась від адміністративно-командних засобів впливу на економіку. Внаслідок зміни пріоритетів розвитку та функціонування України у фінансовій сфері з'явилися якісно нові відносини, від розвитку яких залежить становлення держави як незалежної та економічно міцної держави. Зазначене також стосується відносин пов'язаних з обігом валюти та валютних цінностей.

Як свідчить аналіз чинного законодавства, що регулює валютні відносини, в цій сфері є велика кількість невирішених проблем. Зокрема, продовжують діяти нормативні акти, що були прийняті в екстреному порядку на етапі становлення України; незважаючи на процеси фінансової лібералізації, в певних випадках продовжується використання механізмів регулювання, що базуються на адміністративно-командному підході до вирішення питань в сфері валютних відносин; приймаються нормативно-правові акти, які не лише не узгоджені між собою, а навіть мають положення, що суперечить Конституції України.

На перший план, при дослідженні правового регулювання валютних відносин в Україні, на сучасному етапі розвитку досліджень, виходить методологія їх дослідження, тому що цеє ключовим елементом пізнавальної логіки та дозволяє збільшити отриманий досвід, вдосконалити його, отримати відповіді на питання, щодо його практичної реалізації в сучасних умовах. Так, окремі аспекти цивільно-правового аспекту валютних правовідносин досліджували Гарбінська-Руденко А. В., Завальна Ж. В., Іскоростенський А. М., Кравченко Л. М., Михайлів З. В., Шевчик О. С.

Метою наукової статті є дослідження цивільно-правового аспекту валютних правовідносин.

На сьогоднішній день, дослідження правового регулювання валютних відносин, має такий характер як стадія «очікування», а саме стадії очікування виникнення підстав для подальшої трансформації наукового знання. Мається на увазі, що

юридична наука, яка вивчає правове регулювання валютних відносин потребує критичного аналізу накопиченого матеріалу та «погляду на себе».

Валюти та валютним цінностям на території України притаманний спеціальний правовий режим. На підтвердження даного твердження, слугує той факт, що для здійснення операцій пов'язаних з обігом валюти, суб'єкти господарювання зобов'язані отримати ліцензію Національного банку України на право їх здійснення. Зі свого боку, Національний банк України виконує роль уповноваженого державою органу у сфері валютного регулювання та валютного контролю. Тому, майже всі валютні відносини, що виникають, змінюються та припиняються на території України, знаходяться під контролем держави.

В юридичній літературі, до недавнього часу, виключно в публічно-правовому ключі розглядалися валютні правовідносини, разом з цим відносини щодо валютного контролю і притягнення до відповідальності за порушення валютного законодавства. Останнім часом, в науці переважає розвиток такого підходу, за яким валютні правовідносини розглядаються як такі, що мають цивільно-правовий, фінансово-правовий та міжнародно-правовий характер.

Розглянувши сучасну юридичну літературу, ми доходимо висновку, що валютні правовідносини розглядаються з двох різних точок зору. До першої точки зору відносять так званий «широкий» (комплексний) підхід, за яким валютні правовідносини – це сукупність приватноправових та публічно-правових відносин, які виникають з приводу валютних цінностей. До другої точки зору, так званого «вузького» підходу, відносять валютні правовідносини які ототожнюються лише з публічними правовідносинами, або лише з приватними правовідносинами.

Дослідник К. О. Вязовський, характеризує цивільно-правові валютні правовідносини як публічно-правові, організаційні. В. М. Крашенинніков зазначає, що рух валюти є основною умовою валютних правовідносин, як елементу економічних відносин. На його думку, валютні відносини є сукупністю економічних і фінансових відносин, які утворюються при функціонуванні валюти [1, с. 1076].

А. Ю. Лисицин, у свою чергу пропонує до валютних відносин відносити виключно ті, які безпосередньо підпадають під визначення валютної операції. З даною думкою ми не погоджуємося з таких підстав: по-перше, доведеться визнати, що валютна операція і валютне відношення – це одна суть (тобто в наявності зайве подвоєння понять); по-друге, з валютних правовідносин виключається цілий пласт громадських відносин – якими є речові відносини з приводу валютних цінностей.

На думку А. Ж. Харатян валютні правовідносини мають подвійний характер, тобто сукупність цивільних і фінансових (адміністративних) правовідносин. Мається на увазі, що усі громадські відносини є валютними, якщо на будь-якій стадії їх розвитку виступає іноземна валюта. О. С. Шевчик зазначає, одночасність публічного та приватноправового характеру є специфічною ознакою валютних правовідносин. Із посиланням на О. Б. Альтшулера, вчений вказує на те, що норми валютного законодавства мають адміністративно-правовий характер і рефлектують. Стосовно останнього вчений наводить приклад, угоди та цивільно-правові договори, в яких предметом є валюта та валютні цінності повинні вчинятися у порядку, передбаченому законом [2, с. 8].

Віднесення валютних цінностей в механізм цивільно-правового регулювання суспільних відносин знайшло відображення у відповідному законодавстві, як приклад можна навести ст. 193 ЦК України, та їх подальшим застосуванням в конкретних умовах правової реальності [7]. Внесення законодавцем відповідних майнових благ в систему об'єктів цивільних прав, забезпечує можливість їх існування в якості об'єктів цивільних правовідносин.

Нам необхідно вирізняти приватні (цивільні) валютні правовідносини і публічні валютні правовідносини. Обидва види валютних правовідносин виникають із приводу обігу валютних цінностей, проте приватні валютні правовідносини мають характер відносин власності з валютними цінностями.

Ці відносини характеризуються такими діями як володіння, користування, розпорядження, передача, переміщення, переробкою, зберіганням тощо. Публічним валютним правовідносинам характерна підлеглість або підконтрольність одного суб'єкта, який, як правило, здійснює операції з валютними цінностями, перед іншими суб'єктами, зокрема державними органами та органами місцевого самоврядування.

В рамках публічно-правового підходу, валютні правовідносини розглядаються як суспільні відносини. Дані відносини складаються щодо валюти та валютних цінностей, які є об'єктами валютних операцій, валютного регулювання та валютного контролю. Крім того не слід забувати і про такий

вид діяльності пов'язаний з валютою як відповідальність за порушення валютного законодавства

Інтернаціоналізація всього комплексу виробничого відтворення і суспільно-політичного життя народів, об'єктивні передумови вдосконалення міжнародного поділу праці та спеціалізація виробництва це ті умови, що зумовлюють розвиток валютних відносин. Визначальний вплив на їх поглиблення справляє формування на світовому ринку інтернаціональної вартості товарів і послуг, а звідси розвиток інтернаціоналізації грошових відносин.

Необхідність обміну грошових одиниць однієї країни на грошові одиниці іншої країни, виникає під час здійснення міжнародних розрахунків, у таких видах діяльності як світогосподарський товарообіг та кредит, зарубіжних інвестиціях. Такий обмін здійснюється за допомогою та на підставі діючих правових норм. Ці обставини є підґрунтям виникнення валютних відносин, які є видом грошових відносин, що опосередковують платіжнорозрахункові операції між агентами (суб'єктами) світового господарства.

Регулюванням суспільних відносин, щодо валюти і валютних цінностей, валютних операцій, валютного контролю та притягнення суб'єктів до відповідальності за порушення валютного законодавства присвячені норми валютного законодавства. Валютне законодавство України як зовнішня форма правового регулювання валютних відносин характеризується нормативними актами різної юридичної сили, змісту та форми. Значення державного органу, який регулює валютну діяльність, та його економічного змісту, впливає на юридичну форму зазначених актів [3, с. 20].

Валютні правовідносини можна включити єдину юридичну категорію, охарактеризувавши її наступні риси:

1. Основним об'єктом валютних правовідносин є валюта України, внутрішні і зовнішні цінні папери, іноземна валюта.

2. Ці об'єкти являють собою частину економічного обороту і регулюються державою.

3. Публічно-правові суб'єкти та приватно-правові суб'єкти є учасниками валютних правовідносин. Публічно-правові суб'єкти що здійснюють валютне регулювання і валютний контроль, вони представлені органами валютного регулювання, органами і агентами валютного контролю. Приватно-правові суб'єкти – особи, діяльність яких є об'єктом регулювання і контролю, до них відносяться резиденти та нерезиденти.

4. У валютних правовідносинах поєднуються права та обов'язки, що мають різне походження. Деякі з цих прав і обов'язків носить приватно-правовий характер, і виникають в умовах вільного волевиявлення і юридичної рівності. Зміст цих правовідносин визначається юридичними діями

(правочином, частіше – договором). Інші ж встановлюються юридичними актами (джерелами валютного законодавства) і носить публічно-правовий характер.

Однією з фундаментальних категорій цивілістики є цивільний оборот. Проте у сучасній на усі до сих пір відсутнє поняття, яке мало би підтримку більшості учених. Незважаючи на різноманіття думок щодо визначення, можливим є визначення основної ідеї, що закладена в основу розуміння цивільного обороту. Щодо валютних цінностей, як об'єкта цивільних правовідносин, вищезазначене набуває особливої актуальності, оскільки використовується різноманітна термінологія, як наприклад «обіг» та «оборот», що в свою чергу потребує окремої уваги в межах наукового дослідження.

Наукові позиції стосовно сутності цивільного обороту можливо згрупувати в декілька основних підходів.

Інституційний підхід розкриває цивільний оборот з точки зору конструкції правових інститутів та норм права, що їх складають. Ю. С. Гамбаров стверджував що поняття «цивільний оборот» в широкому сенсі містить в собі усі установи і норми, посередництвом яких здійснюється та забезпечується задоволення різних потреб людини, що вимагають для цього, при розподілі праці і обмеженості індивідуальних засобів, сприяння інших людей [4, с. 81].

Поряд із цим, такий широкий підхід до визначення сутності цивільного обороту не припинив подальші наукові пошуки щодо відповідної проблематики. В дореволюційній правовій доктрині сформувався більш вузький – функціональний підхід до визначення сутності цивільного обороту. Він акцентував увагу як на формальних аспектах обороту, тобто зовнішньому вираженні дій, що становлять його зміст, так і на змістовних його характеристиках, що покликані підкреслити характер відповідних дій з їх наслідками, які в сукупності становлять сутність цивільного обороту.

Розвитку підходів до визначення сутності цивільного обороту сприяв їх розгляд через сукупність угод, що вчиняли особи. Існує прямиий зв'язок між поняттям «цивільного обороту» та поняттям «економічного обороту». З розвитком економічних відносин для ідентифікації відносин в плановій адміністративній радянській економіці застосовувалося поняття «цивільного обороту» як складової економічного обороту. На сьогоднішній день саме його застосовують для визначення сучасних ринкових відносин.

На нашу думку, є помилковим використання такого спрощеного підходу, з причини, що він не диференціює закономірності та особливості різних видів суспільних відносин (наприклад від-

носини, які відбуваються в різних державних та економічних устроях, в сфері ринкових відносин та особистих відносинах приватних осіб, які складають публічне явище). На думку Є. О. Суханов цивільний оборот є сукупністю угод, що укладаються між суб'єктами цивільного права, а також і виникаючих на цій основі зобов'язальних відносин між ними [5, с. 202].

Цивільний оборот – це юридична (цивільно-правова) форма товарообміну як сукупності економічних відносин по переходу матеріальних благ від одних осіб до інших. Матеріальні і нематеріальні блага, в економічному значенні - вироби, та входять до цивільно-правової категорії майна є об'єктами цивільного обороту. Відтак, справедливо буде назвати цивільний оборот - товарним, або майновим, оборотом.

Під поняття підприємницького, або комерційного, обороту підпадають відносини цивільного обороту, учасниками яких виступають професійні підприємці (комерсанти). Під категорію «цивільного обороту» підпадають угоди, що стосуються відчуження речей, тимчасове використання речей (їх оренда); угоди оплатного і безоплатного характеру; угоди, що дозволяють використовувати результати творчої діяльності та деякі інші нематеріальні блага, які є виробами; угоди, які оформляють обмін речами, результатами робіт та послуг.

Основну частину предмета цивільного права як правової галузі складає цивільний оборот. Головним завданням (функцією) є правовий захист інтересів усіх учасників цивільного обороту. При більш ретельному аналізі цей вірний та конструктивний за своєю спрямованістю підхід, виявляється, що він не охоплює необхідні прояви суспільних відносин, зокрема форми вчинення юридично важливих дій.

Розгляд цивільного обороту через конструкцію сукупності правочинів або окремих їх різновидів, зокрема угод, пов'язується з певними ризиками. Цивільний оборот – це сукупність правочинів.

Вилучення об'єктів з цивільного обороту обмежить можливість вчинення щодо них правочинів [6, с. 30]. Проте, можливість переходу суб'єктивних цивільних прав на відповідні об'єкти зберігається на підставі інших юридичних фактів, як приклад, можна навести акти органів державної влади або місцевого самоврядування, прийнятих, в процедурі примусового відчуження відповідних об'єктів.

Інструменти вилучення об'єкта з цивільного обороту прямо передбачають можливість переходу прав на відповідні об'єкти. Це обумовлює необхідність звернення до більш широкого розуміння дій, що становлять зміст цивільного обороту [7].

Отож, підсумовуючи все вищевикладене, варто зауважати про те, що цивільними валютними пра-

вовідносинами є володіння, користування, розпорядження валютними цінностями, їх передача, переміщенням, переробка, зберігання тощо і врегульовуються нормами цивільного законодавства. Цивільна валютна правосуб'єктність – це здатність суб'єкта цивільного права бути учасником конкретних валютних правовідносин. Такі правовідносини стосуються володіння, користування та розпорядження валютними цінностями. Учасниками цивільних валютних правовідносин з особливим правовим статусом є комерційні банки та валютні біржі. Особливий правовий статус проявляється в тому, що вказані суб'єкти можуть реалізовувати як приватний, так і публічний інтереси у таких правовідносинах.

Література

1. Шевчик О. С. Валютні правовідносини як специфічний вид фінансових правовідносин. *Форум права*. 2012. № 1. С. 1075-1080.
2. Кравченко Л. М. Правові засади валютного регулювання та контролю в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Ірпінь, 2003. 20 с.
3. Завальна Ж. В. Валютне право України : навч. посібник. 2-ге вид., перероб. і допов. Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. 384 с.
4. Михайлів З. В. Міжнародні кредитно-розрахункові відносини та валютні операції : навчальний посібник. Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2004. 24 с.
5. Іскоростенський А. М. Особливості правового регулювання валютної системи України. *Науковий вісник Національної академії ДПС України*. № 1(36). Ірпінь : Нац. академія ДПС України, 2007. С. 202-208.
6. Гарбінська-Руденко А. В. Правові засади здійснення валютного контролю в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Ірпінь : Нац. ун-т Держ. податкової служби України, 2011. 194 с.
7. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.

Анотація

Романович Ю. С. Валютні правовідносини. Цивільно-правовий аспект. – Стаття.

У статті проаналізовано питання щодо валютних правовідносин, а також про його цивільно-правовий аспект.

Зазначено про те, що валюті та валютним цінностям на території України притаманний спеціальний правовий режим. На підтвердження даного твердження, слугує той факт, що для здійснення операцій пов'язаних з обігом валюти, суб'єкти господарювання зобов'язані отримати ліцензію Національного банку України на право їх здійснення. Зі свого боку, Національний банк України виконує роль уповноваженого державою органу у сфері валютного регулювання та валютного контролю. Тому, майже всі валютні відносини, що виникають, змінюються та припиняються на території України, знаходяться під контролем держави.

Віднесення валютних цінностей в механізм цивільно-правового регулювання суспільних відносин знайшло відображення у відповідному законодавстві.

Необхідно вирізняти приватні (цивільні) валютні правовідносини і публічні валютні правовідносини. Обидва види валютних правовідносин виникають із приводу обігу валютних цінностей, проте приватні валютні правовідносини мають характер відносин власності з валютними цінностями.

Як висновок, наголошено на тому, що цивільними валютними правовідносинами є володіння, користування, розпорядження валютними цінностями, їх передача, переміщенням, переробка, зберігання тощо і врегульовуються нормами цивільного законодавства. Цивільна валютна правосуб'єктність – це здатність суб'єкта цивільного права бути учасником конкретних валютних правовідносин. Такі правовідносини стосуються володіння, користування та розпорядження валютними цінностями. Учасниками цивільних валютних правовідносин з особливим правовим статусом є комерційні банки та валютні біржі. Особливий правовий статус проявляється в тому, що вказані суб'єкти можуть реалізовувати як приватний, так і публічний інтереси у таких правовідносинах.

Ключові слова: публічний інтерес, валюта, правовідносини, фінанси, банк, цивільний оборот.

Summary

Romanovych Yu. S. Currency legal relations. Civil and legal aspect. - Article.

The article analyzes the issue of currency legal relations, as well as its civil law aspect.

It is noted that currency and currency values on the territory of Ukraine have a special legal regime. This statement is confirmed by the fact that in order to carry out operations related to the circulation of currency, business entities are required to obtain a license from the National Bank of Ukraine for the right to carry them out. For its part, the National Bank of Ukraine performs the role of a state-authorized body in the field of currency regulation and currency control. Therefore, almost all currency relations that arise, change and terminate on the territory of Ukraine are under the control of the state.

The assignment of currency values to the mechanism of civil law regulation of social relations was reflected in the relevant legislation.

It is necessary to distinguish between private (civil) currency legal relations and public currency legal relations. Both types of currency legal relations arise from the circulation of currency values, but private currency legal relations have the character of property relations with currency values.

As a conclusion, it is emphasized that civil currency legal relations are the possession, use, disposal of currency values, their transfer, transfer, processing, storage, etc. and are regulated by the norms of civil legislation. Civil monetary legal personality is the ability of a subject of civil law to be a participant in specific monetary legal relations. Such legal relations concern the possession, use and disposal of currency values. Commercial banks and currency exchanges are participants in civil currency legal relations with a special legal status. The special legal status is manifested in the fact that the specified subjects can realize both private and public interests in such legal relations.

Key words: public interest, currency, legal relations, finance, bank, civil turnover.